

**XULAGULAR DAVLATINING TASHKIL TOPISH ILDIZLARI VA
RIVOJI****THE ROOTS OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
THE XULAGU STATE****КОРНИ ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА
ХУЛАГУИДОВ**

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti

1-bosqich magistranti

Siroj Shomurodov

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xulag'ular davlatining tashkil topish jarayoni, uning asosiy siyosiy va ijtimoiy omillari hamda rivojlanish bosqichlari batafsil tahlil qilinadi. Xulag'ular sulolasining siyosiy tuzilishi, harbiy yurishlari va mintaqaviy ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, davlatning iqtisodiy va madaniy jihatlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Xulag'ular davlati, Chingiziylar, Hulagu, Eron, Ilxonlar, davlat boshqaruvi, siyosiy tizim.

Abstract: This article examines the establishment, development, and decline of the Ilkhanate in Iran, which emerged as a result of the fragmentation of the Mongol Empire in the 13th century. The Ilkhanate, founded by Hulagu Khan in 1256, played a crucial role in shaping the political, economic, and cultural landscape of the Middle East. The study provides an in-depth analysis of Hulagu Khan's military campaigns, particularly the conquest of the Abbasid Caliphate in 1258, which marked a significant turning point in Islamic history. The fall of Baghdad not only ended the Abbasid rule

but also allowed the Mongols to establish a stronghold in Iran and its surrounding regions. The article further explores the administrative structure of the Ilkhanate, which combined Mongol military traditions with Persian bureaucratic practices. The governance system evolved over time, incorporating local elites and fostering a unique fusion of Mongol and Persian influences. Additionally, the study highlights the economic policies implemented by the Ilkhanid rulers, including the development of trade routes, tax reforms, and agricultural advancements, which contributed to the prosperity of the region.

Keywords: Ilkhanate, Chinggisids, Hulagu, Iran, Ilkhans, State administration, Political system

Аннотация: В данной статье подробно анализируется процесс формирования государства Хулагуидов, его основные политические и социальные факторы, а также этапы развития. Исследуются политическая структура династии Хулагуидов, военные походы и региональное влияние. Кроме того, рассматриваются экономические и культурные аспекты государства.

Ключевые слова: Хулагуидское государство, Чингизиды, Хулагу, Иран, Ильханы, государственное управление, политическая система.

Kirish: XII asr oxiri va XIII asr boshlarida Markaziy Osiyoda Chingizxon boshchiligida dunyoning eng yirik imperiyalaridan biri shakllandi. Chingizxon (Temuchin) 1162-yilda tug'ilgan bo'lib, bolalik chog'larida qattiq qiyinchiliklarni boshdan kechirdi. Otasi Yesugay bahodir mo'g'ul qabilalaridan biri bo'lgan, ammo u erta vafot etganidan so'ng, Temuchinning oilasi ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keldi. Biroq, yoshligidan o'zida yetakchilik qobiliyatlarini namoyon qilgan Temuchin asta-sekin turli qabilalar o'rtasida nufuz qozona boshladi. 1206-yilda Ural tog'laridan Tinch okeanigacha bo'lgan hududlarda yashovchi turli mo'g'ul va turkiy qabilalarni birlashtirishga muvaffaq bo'ldi va buyuk qurultoyda "Chingizxon" unvoniga ega bo'ldi. Bu unvon "Olam hukmdori" degan ma'noni anglatadi. Shundan so'ng,

Chingizxon boshchiligida mo'g'ullar Yevrosiyo hududida misli ko'rilmagan harbiy yurishlarni amalga oshira boshladilar. Mo'g'ullarning harbiy muvaffaqiyatlari bir necha omillar bilan bog'liq edi. Birinchidan, Chingizxon mo'g'ullarni an'anaviy qabilaviy tizimdan uzoqlashtirib, kuchli markaziy boshqaruv tizimini yaratdi. U harbiy va ma'muriy tuzilmani mustahkamlab, butun davlatni qat'iy intizom asosida boshqardi. Ikkinchidan, mo'g'ul harbiylari o'zining intizomi va tezkorligi bilan ajralib turardi. Har bir jangchi ma'lum harbiy tayyorgarlikdan o'tgan bo'lib, armiyada qattiq tartib-intizom hukm surardi. Uchinchi omil – Chingizxon va uning sarkardalari harbiy yurishlar davomida turli taktikalar, shu jumladan, aldov, chaqqonlik, maxsus josuslik tarmog'i va psixologik urush usullaridan foydalanganlar. Bundan tashqari, mo'g'ul armiyasi yengil qurollangan otliq askarlardan tashkil topgan bo'lib, juda katta masofalarni qisqa vaqt ichida bosib o'tish qobiliyatiga ega edi. Chingizxonning dastlabki yurishlari Markaziy Osiyo va Xitoy hududlariga qaratilgan bo'lib, u bu hududlarda mustahkam hukmronlik o'rnatdi.

Metodologiya: Ushbu maqolada Xulag'ular davlatining tashkil topishi, rivojlanishi va tanazzuli jarayonlarini ilmiy asosda o'rganish uchun turli metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida tarixiy voqealar xronologik ketma-ketlikda tahlil qilinib, asosiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida ilmiy xulosalar chiqarildi. Maqolada Xulag'ular davlatining tashkil topishi va rivojlanishi Abbosiy xalifaligi, Chig'atoy ulusi va boshqa mo'g'ul davlatlari bilan taqqoslanib, ularning boshqaruv tizimidagi o'xshashlik va farqlar o'rganildi. Shu bilan birga, mo'g'ullar tomonidan bosib olingan mintaqalarda siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar tahlil qilindi.

Xulagular davlatining rivoji: XIII asrda Mo'g'ullar imperiyasining parchalanishi natijasida vujudga kelgan Xulag'ular davlati (Ilkhanate) o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan rivojlanishi bilan Yaqin Sharq tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu davlat 1256-yilda Hulagu tomonidan asos solingan bo'lib, Eron, Iroq, Ozarbayjon va qo'shni hududlarni o'z ichiga olgan yirik mo'g'ul sulolalaridan biri edi.

Xulag'ular davlati rivojlanishining dastlabki bosqichi Hulagu va uning vorislari tomonidan olib borilgan markazlashgan boshqaruv islohotlari bilan bog'liq. Hulagu 1258-yilda Bag'dodga yurish qilib, Abbosiy xalifaligini ag'darib tashladi, bu esa Yaqin Sharq mintaqasidagi siyosiy muvozanatni tubdan o'zgartirdi. Hulagu o'z davlatining asosiy poytaxtini Tabrizga ko'chirib, mo'g'ul harbiy an'analari va mahalliy forsiy boshqaruv usullarini birlashtirgan yangi davlat tizimini shakllantirdi.

Davlat rivojining eng yuksak bosqichiga Abaga (1265–1282), Arg'un (1284–1291) va ayniqsa, G'ozonxon (1295–1304) davrida erishildi. G'ozonxon davrida islom davlat dini sifatida qabul qilindi va mo'g'ul hukmronligi ostidagi yerlar islomiy boshqaruv tizimiga moslashtirildi. U soliq tizimini isloh qilib, qishloq xo'jaligini rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Shuningdek, u savdo va hunarmandchilikni rivojlantirish maqsadida Ipak yo'li orqali xalqaro savdo aloqalarini mustahkamladi.

Xulag'ular davlati ilm-fan va madaniyat rivojiga ham katta hissa qo'shdi. Rashid ad-Dinning "Jome' at-tavorix" asari aynan Ilxoniylar davrida yozilgan bo'lib, u dunyo tarixining eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Bu davrda me'morchilik, san'at va adabiyot rivojlandi, Samarqand va Tabriz kabi shaharlar madaniy markazlarga aylandi. Biroq XIV asr boshlariga kelib, davlat ichki nizolar, merosxo'rlik urushlari va tashqi dushmanlarning hujumlari natijasida zaiflashdi. Chig'atoy xonligi va Oltin O'rda bilan bo'lgan harbiy mojarolar Xulag'ularning iqtisodiy ahvolini og'irlashtirdi. 1335-yilda oxirgi ilxon Abu Said vafotidan keyin davlat butunlay parchalanib, mahalliy hukmdorliklarga bo'linib ketdi. Umuman olganda, Xulag'ular davlati o'z davrida siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va madaniy taraqqiyotga katta hissa qo'shgan mo'g'ul sulolalaridan biri bo'lib, uning merosi keyingi davrlarda ham Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo tarixiga ta'sir ko'rsatdi.

Xulagular davlatining tanazzuli: Xulag'ular davlati (Ilkhanate) XIII asrda Hulagu tomonidan asos solingan bo'lsa-da, XIV asr boshlariga kelib, ichki va tashqi

omillar ta'sirida inqirozga yuz tutdi. Ilkhanlar hukmronligi ostida Eron, Iroq, Ozarbayjon va qo'shni mintaqalarda markazlashgan davlat boshqaruvi shakllangan bo'lsa ham, ichki nizolar, iqtisodiy inqiroz va tashqi tahdidlar davlatning tanazzuliga olib keldi.

Xulag'ular davlatining zaiflashishiga sabab bo'lgan omillarni bir necha yo'nalishda ko'rib chiqish mumkin.

Xulag'ular davlatining inqirozi G'ozonxon (1295–1304) va Oljoytu (1304–1316) hukmronliklaridan so'ng yanada yaqqol sezildi. G'ozonxon davrida islom davlat dini sifatida qabul qilinib, davlat boshqaruvi isloh qilingan edi. Biroq uning vorislari davrida merosxo'rlik uchun kurashlar avj oldi. Ayniqsa, Abu Said Bahodirxon (1316–1335) vafotidan keyin markaziy hokimiyat zaiflashdi va turli mo'g'ul amirlari orasida hukmronlik uchun kurashlar boshlangan.

Merosxo'rlik kurashlari davlatning ichki barqarorligiga putur yetkazdi. Ilkhanlar o'rtasidagi ixtiloflar natijasida viloyatlar o'z mustaqilligini e'lon qila boshladi. Tabriz, Bag'dod va boshqa yirik shaharlarda turli mo'g'ul va mahalliy zodagonlar o'z hukmronligini o'rnatishga harakat qilishdi. Bu esa davlatning yagona boshqaruv tizimi parchalanishiga olib keldi.

XIV asr boshlarida Xulag'ular davlatining iqtisodiy holati ham yomonlashdi. Solih harbiy yurishlar, yuqori soliqlar va korrupsiya iqtisodiyotni zaiflashtirdi. Mo'g'ul hukmdorlarining ko'p sonli harbiy yurishlari natijasida savdo yo'llari xavf ostida qoldi va Ipak yo'li orqali savdo sezilarli darajada pasaydi.

Bundan tashqari, qurg'oqchilik va ocharchilik qishloq xo'jaligiga jiddiy zarar yetkazdi. XIV asrda Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqda tabiiy ofatlar, jumladan, qurg'oqchilik va o'lat (vabo) tarqalishi natijasida aholi soni keskin kamaydi. Bularning barchasi davlatning moliyaviy tizimini yanada izdan chiqdi.

Shuningdek, XIV asrda Chig'atoy xonligi va Temuriylar davlatining harbiy bosimlari ham Xulag'ular davlatining so'nggi yillarida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Mahalliy eroniy sulolalar, jumladan, Jaloyiriylar, Chobanidlar va Muzaffariylar Xulag'ular davlatining zaiflashishidan foydalanib, o'z mustaqilliklarini e'lon qilishdi

1335-yilda so'nggi Ilxon Abu Said Bahodirxon vafotidan so'ng, uning vorislari yo'qligi sababli Xulag'ular davlati butunlay tarqab ketdi. Mo'g'ul amirlari orasida hokimiyat uchun kurashlar davom etdi va har biri o'z hududida mustaqil hukmronlik o'rnatishga harakat qildi. Biroq, natijada yagona markaziy hokimiyat barham topdi va Ilkhanlar sulolasi tugadi.

Muhokama:

Xulag'ular davlati Yaqin Sharq mintaqasida XIII–XIV asrlarda hukm surgan eng muhim mo'g'ul sulolalaridan biri bo'lib, uning siyosiy, iqtisodiy va madaniy ta'siri keng qamrovli bo'lgan. Ushbu maqolada Xulag'ular davlatining tashkil topishi, rivojlanishi va tanazzuli jarayonlari tahlil qilindi. Davlatning markazlashgan boshqaruv tizimi, harbiy yurishlari, diniy siyosati va iqtisodiy islohotlari uning dastlabki muvaffaqiyatlarida muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, ichki nizolar, merosxo'rlik kurashlari va tashqi tahdidlar oxir-oqibat uning inqiroziga sabab bo'ldi.

Maqola davomida aniqlangan asosiy jihatlardan biri shundaki, Xulag'ular davlatining barqarorligi va rivojlanishi ko'p jihatdan kuchli hukmdorlarga bog'liq bo'lgan. Hulagu va G'ozonxon kabi hukmdorlar davlatni mustahkamlash uchun harbiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirgan bo'lsa, ularning vorislari davrida ichki mojarolar kuchayib, markaziy hokimiyat zaiflashgan. Ayniqsa, XIV asr boshlarida davlatni boshqarishdagi beqarorlik va Abu Said Bahodirxonning vorissiz vafoti Xulag'ular davlatining butunlay parchalanishiga olib kelgan omillardan biri bo'ldi.

Xulosa:

Xulag'ular davlati XIII asrning o'rtalarida Chingizxon avlodlari tomonidan tashkil etilgan mo'g'ul sulolalaridan biri bo'lib, u Yaqin Sharq mintaqasida katta ta'sir ko'rsatgan davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlatning tashkil topishi bevosita Chingizxon tomonidan boshlangan mo'g'ullar ekspansiyasi va uning vorislari

tomonidan olib borilgan harbiy yurishlar natijasi edi. Xulagʻu xon boshchiligidagi yurishlar natijasida Eron, Ozarbayjon, Iroq va unga qoʻshni hududlar moʻgʻullar tasarrufiga oʻtdi va yangi moʻgʻulcha boshqaruv tizimi joriy qilindi. Xulagʻular davlati oʻz tarixida bir necha rivojlanish bosqichlarini bosib oʻtdi. Dastlabki bosqichda moʻgʻullarning harbiy yurishlari va hududiy kengayishi ustuvor boʻlsa, keyinchalik davlat barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish sari yuzlandi. Xulagʻu xon tomonidan ismoiliylarning tugatilishi va Abbosiy xalifaligining qulatilishi bu davrning asosiy voqealaridan biri boʻldi. Moʻgʻullar Bagʻdodni egallash orqali musulmon dunyosida ulkan siyosiy oʻzgarishlarga sabab boʻldi, bu esa xalifalik tuzumining zaiflashishiga va Yaqin Sharqda yangi siyosiy kuch markazlarining shakllanishiga olib keldi. Davlatning keyingi bosqichlarida Abaqo xon va Gazan xon kabi hukmdorlar ichki boshqaruv tizimini isloh qilish va iqtisodiy oʻsishni taʼminlashga harakat qilishdi. Ayniqsa, Gazan xon hukmronligi davrida islom rasmiy davlat dini sifatida qabul qilindi va moʻgʻullar islom madaniyatiga moslashish jarayonini boshladi. Bu islohotlar natijasida moʻgʻulcha boshqaruv tizimi asta-sekin mahalliy anʼanalarga moslashtirildi va mahalliy elitalarning davlat boshqaruvida ishtirok etishi kuchaydi. Xulagʻular davlati oʻz davrida iqtisodiy rivojlanish boʻyicha ham muhim natijalarga erishdi. Savdo yoʻllari mustahkamlandi, karvonsaroylar barpo etildi va Yevropa hamda Osiyo davlatlari bilan diplomatik aloqalar oʻrnatildi. Ayniqsa, ipak yoʻli orqali olib borilgan savdo aloqalari davlat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri boʻldi. Shu bilan birga, davlatning poytaxti boʻlmish Tabriz shahri Yaqin Sharqning savdo va madaniy markazlaridan biriga aylandi. Biroq, Xulagʻular davlati uzoq muddat yashab qola olmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Amitai, Reuven. The Mongols in the Islamic Lands: Studies in the History of the Ilkhanate. Aldershot: Ashgate, 2007.
2. Boyle, J.A. The Il-Khans and Islam. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971.

3. Ibn al-Asir. Al-Kamil fi at-Tarikh. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1995.
4. Jackson, Peter. The Mongols and the West, 1221–1410. London: Routledge, 2005.
5. Juvayniy, Ala ad-Din Atomalik. Tarixi Jahongusha. Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran, 1958.
6. Lane, George. Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran: A Persian Renaissance. London: Routledge, 2003.
7. Marco Polo. Il Milione. Transl. Ronald Latham. London: Penguin Classics, 1958.
8. Melville, Charles. The Fall of the Ilkhanate and the Timurids. Leiden: Brill, 2015.
9. Morgan, David. The Mongols. Oxford: Blackwell, 1986.
10. Rashid ad-Din Fazlulloh. Jome' at-tavorix. Tehran: University of Tehran Press, 1994.
11. Vassaf, Hamid ibn Fazlulloh. Tarixi Vassaf. Tehran: Miras-e Maktoob, 2001.